

SAMFUNDET
FÖR
NORDISKA MUSEETS
FRÄMJANDE.
1891 och 1892.

*Det frö må spira vida,
som föll i edra bröst,
och mana sent och tida
med Sverges egen röst.*

CARL SNOILSKY.

MEDDELANDEN,
UTGIFNA
AF
ARTUR HAZELIUS,
SAMFUNDETS SEKRETERARE.

STOCKHOLM 1894.
KUNGL. BOKTRYCKERIET. P. A. NORSTRÖM & SÖNER.

5.

Etnografiska studier

från

Öfverkaliks¹ socken i Norrbottens län.²

Några anteckningar från den nordligaste svenskbygden.

Ur Nordiska museets arkiv.

Inom det egentliga skogslandet samt omkring nedre loppet af Kaliks älf med biflödena Ängesån och Skröfälfven ligger Öfverkaliks socken, belägen mellan Korpilompolo, Yli-Tornio, Hietaniemi, Nederkaliks, Råne och Gellivare socknar eller mellan 66 och 67

¹ Beträffande ordets stafning må här anmärkas, att den tidigt nog bebygda kustorten, Nederkaliks, tagit namn efter älfven, som på lapska heter Kalasädnu (Kalesätnu), på finska Kaalasjoki, och rinner ur Kalasjaure (l.) eller Kaalasjärvi (f.). Stammen är lapskans *kale* och finskans *kaalaa*, betydande vada, öfvervada. Genom missuppfattning af i detta språkliga hänseende okunniga svenska resande blef emellertid ortens namn från Kalas eller något dylikt latiniseradt (!) till Calix — bägare, blomkalk. Detta nya namn ansågs förmodligen stämma väl öfverens med den kring älfven belägna odlade traktens bördighet och i floristiskt afseende intressanta förhållanden. Sockenvapnet är ännu en kalk. Calix har numera rätt länge skrifvits såsom Kalix, af somliga Kaliks för att härigenom erinra om namnets härledning från finska och lapska målen, hvilka sakna bokstafven x.

² Strödda drag ur andra synpunkter rörande denna socken har förf. förut offentliggjort i *Svenska Jägareförbundets Nya Tidskrift* 1891, h. 2, samt i tidningen *Malmberget* 1891, den 23 febr.

graders nordlig bredd. I språkligt hänseende är socknen den nordligaste, inom hvilken svenska allmänt talas. Befolkningen har nämligen härstädes lyckligt bestått i kampen såsom utpost för svenskt tungomål och svensk kultur samt med framgång afvärijt det från norr och öster påträngande finska elementet, som städse visat synnerligen stark livs- och utbredningsförmåga.

Socknens folkmängd utgör omkring 4,800 personer (4,821 den 31 dec. 1890), hvilka, som sagdt, i allmänhet tala svenska, någon gång svenska och finska samtidigt (omkring Jokk m. fl.) och sällan endast finska (i hemmanen Haapavaara, Dirivaara och Elmajärvi på gränsen mot Korpilompo). För jämförelses skull vilja vi här påpeka, hurusom Öfverkaliks har ungefär samma areal som hela Bleking, d. v. s. omkring 29 kv. nymil, men att invånarantalet i Öfverkaliks är endast 4,800 mot 143,000 i Bleking, hvilket sålunda är 30 gånger tätare befolkadt. Att emellertid finnar fordomtima bebott hela sockenområdet framgår bland annat af de särskilda nybyggesnamnen, hvilka mycket ofta ändas på ett från det finska *järvi*, träsk, sjö, afkortadt *järv*, försvenskadt *järf*. Såsom exempel härpå kunna anföras några från svenska gränstrakterna: Talljärv, Karkjärv, Kälffjärv (provincialism för Kalfjärv), Tansjärv och dylika.

Inom Nederkaliks socken förekomma, likaledes dylika namnslut, och finska talas nu där blott på gränsen mot Ala-Tornio och Karl-Gustafs socknar, medan detta språk fordom hade större utbredning i socknen. Finnar bodde nämligen då ända ned mot Töre — byn Kosjärv röjer så till exempel sin tydliga släktskap med Kuusijärvi. I Råne talas endast svenska. Flere bygdenamn äro därstädes, mot Gellivaregränsen, af lapskt ursprung, t. ex. Njallats. Många orter i Öfverkaliks hafva dess utom dubbla benämningar: svenskarne nytja ett namn, finnarne ett annat. Så t. ex. Aspberg eller Haapavaara, Holmfors eller Saarikoski samt ibland, såsom ett slags medelväg, Sarkosk.

Den inom socknen förekommande svenskan är för söder ifrån kommande personer, här uppe »sörlänningar» kallade, helt och hållet obegriplig, åtminstone när det äkta landsmålet talas. Det finnes emellertid äfven en »kyrk»- eller »herresvenska», som är lättare att komma

under fund med, samt hvilken de yngre och medelålders bland allmogen nu i allmänhet kunna. De äldre känna dock endast den gamla bygdedialekten, öfverkaliksmålet, hvilket är uppfyllt af tve-ljud, vokalförändringar och en mängd egendomliga ordbildningar. F. Widmark har öfver denna munart offentliggjort en akademisk afhandling¹, till hvilken af själfva språklagarna intresserade hänvisas.

Befolkningen i Öfverkaliks lifnär sig genom boskapsskötsel, åkerbruk och skogshandtering, timmerkörslor, flottning och tjärbränning, hvarjämte de vid älfvar och större träsk bosatta idka ett lönande fiske. Äfven jakt och fogelfänge böra nämnas såsom ingalunda oviktiga förvärfskällor, hvarförutom slöjden torde ihågkommas såsom varande allmän och högt uppdrifven. Inom socknen hållas omkring 2,500 tamrenar, hvilka under vintern användas vid färder mellan skogsbyarna och därjämte till allahanda körslor, det må gälla hö, ved eller timmer. Vården af dessa renar är under sommaren uppdragen åt skogslappar, s. k. skötarelappar, hvilka få uppehålla sig på kronans marker. Hästen är naturligtvis eljest det egentliga dragdjuret (fordom användes oxar och tjurar), om än renarna äro af öfvervägande antal.

Folkupplysningen är god, hvadan ungdomen allmänt kan skrifva och läsa. Härutinnan står socknen ej obetydligt öfver de angränsande finnsocknarna. Man hör ej häller i Öfverkaliks talas om några öfveråriga konfirmander, då man däremot i finnmarken träffar 25—30 års karlar, som ej gått till nattvarden. Læstadianismen, denna högnordiska bekännelseform, hvilken uträttat så mycket godt, men numera urartat, lyckas årligen utbreda sig alt mer inom socknen och räknar därstädes flere af folket uppburne predikanter, t. ex. landthandlanden A. Hedlund i Bränna kyrkoby, Anders Andersson i Haapavaara m. fl. Hvad gamle Johan Raattamaa är för læstadianerne (hihhuliterne) i nordligaste landet, det är också A. Hedlund för Öfverkaliks socken. Bland öfrige kämpar för denna sekt, hvilken genom lättheten att på grund af bikt inför en meningsfrände

¹ F. WIDMARK: *Bidrag till kännedomen om Vesterbottens landskapsmål*. Stockholm 1863. 8:o.

erhålla syndaförlåtelse för hvilka som hälst brott ej kan sägas vara ett medel till att höja moralen i öfre Norrbotten, som är skärligen slapp trots befolkningens myckna tungsinta religiositet, må här nämnas Erik Samuel Vettasjärvi, Erkki Antti från Juhonpieti, Isak Poromaa i Junussuvanto, Brännmark i Lappträsk, Aug. Hedman i Granån, andra att förtiga.

Karlarne äro i allmänhet synnerligen resliga, kraftfullt bygda och härdiga, men komma dock långt efter finnarne både i förmågan att umbära och att taga sig fram under vidriga omständigheter. Under oår t. ex. låta kaliksboarne ej sig nöja med så litet, som man gör i finnbygden, där man den ena dagen belåtet äter sig mätt och den andra dagen tåligt svälter. Liksom finnarne äro de till sin natur lata och loja, avoga mot hvarje rubbning i nedärfda eller invanda förhållanden samt af ett tungt och sorgbundet lynne. Den långa mörka vintern med relativ overksamhet har nog en dryg anpart härutinnan, men obestriddigt torde också vara, att den ödsliga naturen och ödemarkens tryckande ensamhet tagit sig uttryck i folkkyttet. Öfverkaliksbon är emellertid ej på långt när så trög som hans granne och frände i Nederkaliks, af hvilken han vid alla tillfällen gör narr. Detta går likväl nederkaliksbon ej till sinnes, ty han tycker sig i alla hänseenden stå vida öfver sin vedersakare.

Männen bruka korta jackor, hafva långt tvärklipt hår, men sällan något skägg. Under sommaren nytjas ej denna jacka ute på fält, i skog och på älf, ty då bärgar man sig godt i endast den röda eller gröna ylletröjan — det är blott vid regnigt eller kulet väder, som man griper till ett öfverplagg. På färdvägen vintertiden begagnas långa pälsar med fårskinsfoder och bräm af hundskinn; nybyggare och inhysingar i skogarna mot finngränsen bruka emellertid lapsk vinterdräkt af renskinn. Fotbeklädnaden utgöres af upp till knäna räckande och därstädes ombundna pjäxstöflar, hvilka stoppas med hö. Kvinnodräkten i närvarande tid företer intet af egentligt intresse. Fordom nytjades till denna, särskildt till kjolar, mycket s. k. *kamlocktyg*, och för omkring 150 år sedan, »i den gamla goda tiden», utgick årslönen till en piga med 10 plåtar och en kamlockklädning. Efter alt att döma har den ut-

döda folkdräkten i Öfverkaliks rätt mycket närmat sig den i Nederkaliks, hvilken bortlades på 1830- eller 1840-talet. Ursprungligen var den för karlarne: blå kortjacka med silfverknappar, knäbyxor, silkesstrumpor och skor med silfverspännen i helgdagsstass — sålunda ganska lifligt erinrande om bruket på andra norrländska orter. På hufvudet bars både i helg och söcken en s. k. potastickad (krok-bunden) toppmössa eller hätta, röd med invirkade figurer af svart garn och försedd med en tofs. Denna dräkt efterträddes af följande: *hillerskinsmössa* (om vintern) med raka, höga brätten och låg sammetskulle samt *kaskett* (om sommaren), grön eller svart, vadderad och med håret på skinnets kvarsittande, lång *kapprock* med flere rikt utsydda kragar, *gördel* kring lifvet, långbyxor med pjäxstöflar, kringlindade nedom knäet med band i häfdvunna mönster, samt potastickade vantar.¹ Den samtidiga kvinnodräkten var, förutom den korta koftan med dess knapprydda, stundom tvåtungade skört, utmärkt genom föga annat än hufvudbonaderna, som voro: i hvardagslag *örmössor* (i hvilka kvinnorna, enligt en gammal allmogesmans meddelande, »liknade själar, som sticka upp hufvudet ur vattnet»), hvilka efter att hafva förlorat form prässades på en särskild stock, klumpigt tillyxad af björk eller furu och formad såsom hufvudet; vid högtider eller kyrkgång åter de s. k. *bindmössorna* med *stycke*, spetsar, och granna breda brokadband, baktill fästa å mössan som *fösar*, rosetter. Bindmössorna, som både i Sverge och Finland haft mycket stor utbredning, voro antingen *sorgmössor* (svarta eller mörkblå) eller vanliga *helgdagsmössor* (öfverdragna med ljüst, vackert broderadt siden). Också stycket var olika vid sorgetillfällen och krusades med mycken omsorg. Dessa bindmössor användes på småbarn vid dopet, af konfirmationsflickorna samt af alla

¹ Hillerskinsmössan, ett dyrbart plagg, torde jämte kasketten och kapprocken hafva varit i bruk blott på 1830- och 1840-talen. Också i finska Österbotten brukades ungefär samtidigt dessa dräkt-delar: den höga egendomliga hillerskinsmössan och den bredkragade kapprocken. Gördeln väfdes liksom skobanden med tillhjälp af i Kaliks s. k. *trissor*. Dylika användes också i Finland, där de kallades *bandväfsbräder* eller på finska *vyölaudat*. Örmössorna äro i Finland kända blott från Lappfjärd. (Se för öfrigt THEODOR SCHVINDT: *Katalog öfver finska studentafdelningarnas etnografiska samlingar*. H. 2. Helsingfors 1885. S. 1, 61 och 69 m. fl. samt h. 3, Helsingfors 1889, s. 5, där väfnaden med trissor beskrives.)

fullvuxna. Om vintern brukade kvinnorna stora *rynmössor* eller *väderhufvor* af siden och tjokt vadderade. Bindmössorna tåktes från hjässan och bakåt genom den hos handelsmannen köpta s. k. *hilkan* eller silkesduken, som sedan blifvit ett slags uniformsplagg för læstadiankvinnorna, hvilka likväl hafva den svart och af ylle, aldrig silke. — Både i Öfver- och Nederkaliks hafva kvinnorna såsom vinterkappa användt ett med gråverk eller annat tarffigare skinn fodradt ytterplagg med vid krage. Öfvertyget på kappan var stundom af blommigt siden.

Den burgne öfverkaliksbonden har hemmanet väl bebyggt. Vanligen finnas tvänne gårdsbyggnader, af hvilka den ena bebos om vintern, den andra på sommaren. Dess utom finnas ladugård och stall, foderlada och redskapshus, en eller två »stolpbodar», vedlider, hemlighus och badstuga eller ria. Ute på lindor, starrmyrar, gräsrika bäck- och älfstränder samt slätterängar i skogen har man för öfrigt flere hölador, hvarifrån vid första vinterföre fodret köres hem till gården. Ofta, särskildt på utslåttrar, förvarar man likväl höet endast i hässjor, synnerligast om man har knapp tillgång på pengar och arbetskrafter. Omkring 6 höskrindor beräknas utgöra ett »kofoder».

Stolpbodarna äro på hörnstolpar med tvärbjälkar eller på stenrör uppförda små timmerstugor, hvilka hafva dels ett nedre förvaringsrum, där mjöl, spanmål, salt fisk (surfisk) och andra lifsförnödenheter undansättas, dels ett öfre, ett loft, dit en stocktrappa leder, och där man upphänger fiskedon, torrfisk samt skogsfogel på senhösten. Under stolpboden, som också kallas *häbbre* eller *häbbar*, brukar man skjuta in åkerbruksredskap, långslädar och körstöttingar.

Badstugan torde ej tarvva närmare beskrifning, enär den är af samma typ, som den i Finland allmänt förefintliga, d. v. s. utgör ett lågt pörte med rösugn, som uppeldas och genom att öfversköljas med vatten aflämnar varmluftsångor, i hvilka de på lafvar uppkrupna människorna kunna löga sig, samtidigt med att de piska sig med i vatten doppadt björklöf.¹ Dessa badstugor anlitas på de

¹ Se G. RETZIUS: *Finland i Nordiska museet*. Stockholm 1881. S. 78 o. f.

orter, där de förekomma, flitigt både under vinter och sommar af de äldre; ungdomen badar sommartiden i älven eller i något träsk, på vintern i badstun. Längre upp i finnbygden är badstugan, *sauna*, ännu allmännare än i Öfverkaliks; ungdomarna, likaväl som de äldre, töras emellertid där ej alls bada i öppet vatten, hvilket nämligen anses ohälsosamt. I afsides från de stora stråkvägarna liggande skogsbyar vandra ännu på lördagsaftnarna män och kvinnor gemensamt ut till badstugan, kläda af sig utanför ingången (på sommaren) eller först där inne (under vintern) samt skölja så bort veckans smuts i den sannerligen ofta brännheta varmluften. Sedan hvar och en blifvit ren, tager han reda på sitt klädbylte och går i oskuldens dräkt öfver gården in i dagligrummet, där kroppen torkas, och den instundande veckans rena linneplagg påtagas. Innan dess bruka emellertid karlarne från någon väggspik nedtaga en därstädes upphängd utfäld rakknif eller också en hvasslipad slidknif, med hvilken skägget omsorgsfullt bortskrapas framför någon spegelbit. Sedan tändes en pipa (kvinnorna röka här ej så ofta som i finnbygden), kitteln lyftes upp på spiselmurens rörliga järnarm, framför brasan språkar man en stund, kläder under tiden makligt på sig och är därpå färdig att äta filmjök, litet fisk, smör och bröd till kvällsvard samt att gå till hvila i sängskåpen. Så går det, som sagdt, till i skogsbyarna. I Öfverkaliks socken har jag särskildt i Haapavaara själf på detta sätt badat med bybor af båda könen. För mera civiliserade ögon ter det sig nog litet egendomligt att se alla dessa mer eller mindre behagfulla gestalter en soljus sommarkväll eller en norrskensafton på vintern, ofta i 30 till 40 köldgrader, komma blottade och nakna från badstugan. Som ersättning för den felande duschen äro somliga då nog käckas att rulla sig i snödrifvorna. Dessa otvungna »familjebad» förekomma likväl ej alls där, hvarest ett flertal ohöfviska resande haft tillfälle att färdas och »öppnat ögonen» på folket, så att man märkt, att man »varit naken». Längst torde de komma att bibehålla sig i finnbygdernas skogsmarker. Själftva badandet i sauna skall väl emellertid ej på länge blifva urmodigt eller »opassande» — det blefve sannerligen ett alt för stort offer åt en »förfinad smak», ty dessa lördags-

bad bidra i väsentlig mån till att göra befolkningen frisk och härdig.

Boningshuset, som från början var en *femväggesstuga*, innehåller vanligen blott »stuga» och »kammare»; den förra är dagligrummet, den senare erbjudes gästerna. I kammaren förvaras det på en hylla uppsatta förrådet af träbunkar med tätad surmjölk, finnarnes *pimä*. Den förmögne bonden, som har stor ladugård och mycket husfolk, behöfver ofta ett 30-tal dylika stora surmjölkbunkar, hvilka göra rummet mycket osundt genom sin råa fräna lukt. I Nederkaliks socken brukas aflånga tråg af asp eller björk i stället för de runda bunkarna. Trågen sättas upp på en pinnställning på väggen eller i ett särskildt mjölkskåp. När förnämliga främmande komma till gården, visas de, som sagdt, till kammaren, där man emellertid sällan får elda riktigt varmt, ty då skulle mjölken fördärvas. Vintertiden äro dessa kamrar därför särdeles hälsofrestande, ehuru väl man har att tillgå en myckenhet goda, med fogelfjäder fyllda sängkläder samt hemväfda täcken eller af harskinn förfärdigade, rödfodrade fallar. Under sommaren visas gästen ofta till kammaren i den väl ombonade vinterstugubyggningen. — Stugan, dagligrummet, är betydligt större än kammaren. I taket mot loftet eller vinden, dit en trappa leder upp från förstugan, löpa en del gröfre sparrar, hvarå slöjdvirke, skidämnen, lieskaft, torrved och dylikt är upplagdt. Brödspettet är upphängdt under en af dessa vasar. Vägg i vägg med kammaren står den omfångsrika spiselmuren; utefter rummets långsidor finnas bänkar, bord, stolar, höga sängskåp, fot- och hängskåp, klocka m. m. Under svåra myggsomrar brukar man här liksom i finnsocknarna midt på golfvet i pannor tända på och låta mossa röka för att värna sig mot de närgångna och »snarstuckna» plågodjuren. Särskildt är detta fallet i gårdar, som ligga på öppna älfbäckar. Belysningen under de långa vinterkvällarna utgöres visserligen hos de förmögne bönderne af fotogen i en hänglampa, men vanligen får brasan i spisel och de i ljuskärna stöpta talgdankarna anses vara till fyllest.

Innan jag nu öfvergår till att skildra de olika bohagsting, af hvilka bonden eller hemmansegaren begagnar sig, önskar jag i förbi-

gående nämna några ord om inom socknen förekommande snideri och målning. Vi träffa nämligen här en alldeles särskild smakriktning, tydligt utpräglad och gifvet karakteristisk för våra nordligaste landamärena. Den färgverkan man älskar att framställa, kallas på kaliksmålet *raut*, d. ä. mattbrokig, mattröd (utt. *räöt*; besläktadt antingen med finskans *rautu*, röding, eller härledt från bygdenamnet på den i åsyftad färgton utstyrda lafskrikan: *rufogel*. I Nederkaliks heter lafskrikan *ryfogel*, i Norge *rauskjor*, möjligen i anslutning till *raut* och *rufogel*).¹ Med denna färgförening — vanligen blå botten med ockragul och röd konturfärg, eller också blått, svart (hvitt) och rött, lagda jämsides — öfvermålas flertalet af de husgeråd, hvilka sockeninvånarna använda. Betänker man nu, att alla föremål äro rikligt utsirade med allahanda granna, fantastiska vildrosor och ofta utskurna i vissa ålderdomliga, af tillfälligheterna föga påverkade mönster, torde det här af framgå, att intrycket af en i helgdagsstass varande bondstuga verkligen är rätt egendomligt — man tycker sig sannerligen spåra romansk konst i alla dessa snirklar och bladslingor, liljor och blomsterknoppar, synnerligast som de stundom äro delvis förgyllda samt af allmogemålaren framställda i dylik mattbrokig, gammaldags färgblandning. Troligen härleder också detta måleri sina anor från medeltiden. Fordom var emellertid denna smakriktning ännu mer allherskande än nu, och man kan med fullt fog befara, att omsorgen i allmänhet om slöjdalstrens prydnad snart nog skall vara alldeles försvunnen.

Vi skola nu stiga in i hemmansbondens dagligstuga och där granska de särskilda föremål, med hvilka han omgifvit sig.

Sängskåpet, som förekommer öfveralt, där kaliksbor bygga i de båda grannsocknarna, utgöres af ett större träskåp, med ena gafveln och långsidan stäldt i ett af rummets hörn. Öppnar man den andra långsidans brokigt målade dörrar, finner man bakom de ibland förekommande sparlakanen därinom tvänne breda sängställen, det ena

¹ I Öfverkaliks heter denna fogel (*Garrulus infaustus* L.) äfven *kus* eller *kusa*, utefter Lule älfidal *rödfogel* och dess utom i hela svensktalande Norrland *Röd-Oll*. I svenska finnsocknarna, t. ex. Tärendö, kallas den *kuukkainen* (af *kuukkaa* = halta). Folkfantasién har mycket att bestyra med den trolska lafskrikan.

öfver det andra. Vintertiden lägger man en renhud öfver bolstren och halmen, hvarigenom bädden blir mycket varm. Utom de inbygda sängplatserna brukar man också ibland använda skåpets tak såsom sofställe — där är då ungdomens plats. Hvad sedan beträffar fjärde sidan på sängskåpet, nämligen den utåt rummet vända gafveln, finnes där inrättadt ännu ett skåp, med dörrar och flere hyllor, på hvilka den enkla servisen, litet kallmat, bröd och dylikt förvaras. Är sådan skänk ej inredd i sängskåpet, begagnas ett särskildt *skänkskåp* med likadan målning och utsirning som på sängskåpet.

Landsmålets benämning på här omtalade klumpiga säng är emellertid ej sängskåp, utan *hösäng*, d. v. s. högsäng, eller *fastsäng* — den förra, enär möbeln i fråga stundom når ända under taket, den senare, enär den anses tillhöra själfva hemmanet, åtföljer detta vid förändring af egare samt ibland är fasttimrad vid väggen. Högsängen i trenne våningar är den älsta. Numera sågas de gamla af på midten, och gör man några nya, få de aldrig mer än ett inbygdt bäddställe. Den i gästkammaren befintliga sängen är en vanlig utdragsoffa med grant måladt, stundom af utskärningar prydt ryggstycke. Bolstrarna höljas här af ett präktigt, i rutiga mönster hemväfdt täcke.

Bordet skulle förr häst hafva sin skifva ur en enda väldig gran eller fur, som man beröfvade en kärnfrisk, bred och tjock plank. Fann man emellertid i skogen ej på något passande träd, måste man ju likväl, ehuru det ej alldeles hörde till god ton, sätta i hop skifvan af flere plankor. I vissa trakter af Finland lade man förr an på att låta bordsskifvan få behålla den svängda afrundade form, som plankan erhöll närmast den utsvälda roten.

Klockan har stapelbygdt foder, och verket är försedt med draglod. Taflan är ofta af bly med sirater af förgyld mässing i drifvet arbete. Stundom finnes ett särdeles vackert öfverstycke med slingrande sniderier. På själfva fodrets prydnad nedlades förr både tid, omsorg och kostnad. Där gälde det nämligen framför alt att låta knifven och pänseln åstadkomma något riktigt finfint.

Skokar eller *skostol* är benämning på en stol med kringbygda sidor, afsedd till att inne i stugan dels vara en sittplats, dels ut-

göra förvaringsrum för det till stoppning af pjäxstöflarna behöfliga höet, som hemtas upp (eller stoppas ner) genom en skjutlucka i sitsen. Denna lucka ledas ibland med »gångjärn» af läder. Skokaren äro stundom prydligt utskurna och alltid målade enligt ofvan framställda grunder.

Skrin och *askar* af trä förekommo mera förr än nu. Då lämnade nämligen giljaren sin utkorade i fästegåfva ett större, med lådor inredt syskrin, hvilket han sökt att efter bästa förmåga pryda. Lock och sidor voro understundom sirade med en utmärkt vacker träskärning. Eller också nytjades till present åt kärestan ett slags flata, lågt cylindriska askar, hvilka voro afsedda till förvaringsrum för smärre klädesplagg, och som antingen voro blå med sedvanliga målningar i rödt och gult eller också ofärgade med ristade och genom oljning sedan präktigt framträdande kvistar och bladslingor. Det minsta en friare kunde våga sig fram på vädjobanan med, var ett rockblad och en rullstikka. Dessa arbeten voro naturligtvis då ett slags nyttigt mästerskapsprof, där det gälde att ådagalägga all den färdighet i konstslöjd, som man möjligen egde. Också kvinnorna skulle före äktenskapet ådagalägga händighet i allahanda arbeten: fästmon tillverkade sin blifvande mans hela dräkt, utom skorna, åt hvar och en af svågrarne och till svärfadern en väst samt till svägerskor och svärmor hvar sitt linne.¹ Var hon då en förmögen tös, dugde det väl knapt att komma med annat än fyrskaftsvallmar (hellylle) till den blifvande husbondens dräkt. De träaskar eller dosor, som nu förekomma, äro helt små och konstlösa, hålkas ur ett björkstycke och äro blott afsedda att gömma knappar, sytillbehör och dylikt. Emellertid flätas ännu askar och korgar i skilda storlekar af rottågor eller af näfver samt målas stundom med röda strimmor och band. Det material, som till rotflätningen användes, hemtas från säljarter, björk och ljung.

Bunkar af trä, målade, användas att bereda surmjölk uti, hvarvid man från äldre kärl (d. v. s. kärl med äldre mjölk) öfverflyttar ett skedblad löpnad och tätad mjölk samt därmed smörjer den nya bunkens botten. Sedan påhålls nysilad mjölk, som tämligen snart

¹ P. HEURGREN: *Från polcirkelns regioner*. Stockholm 1882. S. 41.

stannar och surnar. Dylisk sur tätmjölk utgör året om en mycket vanlig och omtykt rätt, hvartill tunnbröd eller smörgås ätes. När något arbete pågår på längre afstånd från hemmet, t. ex. vid flottningar, höbärgning och dyligt, skall surmjölken alltid vara med i matsäcken. Den förvaras då i en s. k. *lägel*, som antingen bäres i remmar öfver ryggen, framtill på kontgrepen eller också stoppas in i matväskan. Lägeln är en flatbukig nästan hjärtformig träflaska¹ med propp och förekommer i växlande storlekar allmänt utefter Tornio, Kaliks och Lule älfvar. Den kallas i svensktalande socknar *flaska* eller *lägel*, i finnbygden *leili*. Skogslapparne använda till denna flaska en s. k. *kaggapaste*, en af renhorn eller björk skuren sked, med hvilken mjölken upphemtas.² Original af bunkar, flaskor och mjölkskedar finnas i Nordiska museets samlingar.

Skålar, slevvar, skopor och små *koppar* urhållkas ur masurbjörk, s. k. vridar, *skedar* ur vanlig björk med tillhjälp af knif eller ett särskildt krumböjdt litet järn, en s. k. *skedsax*. Denna förekommer äfven i finnbygden och kallas där *kovelo*; bland lapparne benämnes den *kukse-kadsak*. *Mjölkfat, mattråg* och *soppskålar* göras gärna af aspträ. Somliga besitta i denna slöjdonst, som fitigt öfvas under de långa vinterkvällarna, en hög grad af skicklighet.

Smöraskar och *ostformar* förfärdigas jämväl af björk, ehuru man nog också ibland flätar dessa senare af rottågor, liksom fallet är hos lapparne. — Till att nagga brödet användas sammanbuntade *stylar*, stjärtpennor, af tjäder eller ripa. Hvad porslinet angår, nöjer man sig i allmänhet med några tallrikar och kaffekoppar.

Verktygen, hvilkas plats är på en hylla invid dörren eller framme vid gafvelfönstret, äro enkla: såg, yxa, handbila, knif, hammare, hof-tång, skafvar, smög (cirkelmått), borr, käckel (tunnyxa) jämte flere olika slags hyflar. De, som bland dessa senare ega största in-tresset, torde vara *gnärfskafven* eller krumhyfveln samt *stricken*, med hvilken man afhyflar slädmedar, skidor, spanten, de s. k.

¹ Jfr *Meddelanden från Samfundet för Nordiska museets främjande* 1882. Stockholm 1882. S. 83.

² Se G. VON DÜBEN: *Om Lappland och lapparne*. Stockholm 1873. S. 75. Lägeln och skeden äro emellertid här af skiljaktig typ.

vrånglarna, i båtar och pulkor m. m. Knifskäftet är förfärdigadt af hårdt hopprässade näfverringar, slidan är af skinn, ofta mäsingbeslagen, stundom försedd med mot en trämall inmärkta cirklar m. m., liksom fallet är i finsocknarna.

Tobakspungen, af skinn, röd med svarta fikstycken, förekommer inom socknen i en typ, som ej annat än undantagsvis återfinnes annanstädes. Nedre delen, där de karfvade »finska bladerna» förvaras, är vid och bukid; längre upp afsmalnar pungen samt om lindas därstädes med långa skinnremmar, i hvilkas ände den af järn smidda pipkratsen är fastbunden. Vid pungens »hals» äro en del små mässingsöglor infälda i skinnet. Pipskallen arbetas ur masurbjörk samt prydes understundom med några upphöjda figurer, ett hjärta eller något annat.

Bland föråldrade bohagsting må vi först ihågkomma *flåbladen* (öfverkaliksmålets *flabler*), hvilka fordom funnos i hvarje gård samt användes att fästas å rocken vid spånad af lin och hampa. Efter häcklingen utreddes i Kaliks hampan och linet för vidare begagnande med s. k. *kammar*, på landsmålet *kijpar*. Numera hafva flåbladen så godt som alldeles kommit ur bruk, enär kvinnorna spinna nästan endast ull. På dessa flåblad nedlades oftast ett särdeles omsorgsfullt arbete; somliga snidades med prydliga upphöjda figurer och utskuros till smala raka genombrutna galler, hvilka sedan målades i de öfliga färgerna; andra sirades med förgyllda lister, bladverk, blommor m. m. samt infattades i glas. Nordiska museet eger ett flertal af dessa redan nu mindre vanliga redskap, hvaraf må hända helt snart ej så många exemplar skola kunna hittas på vindsbottnarna i byar inom de norrländska svensksocknarna. På Norrbottens museum i Lule finnas jämväl några dylika flå- eller rockblad, bland annat ett med rika utskärningar, föreställande den korsfäste frälsaren, omgifven af manande, allvarliga sinnebilder sådana som korslagda liar, dödgräfvarspade, timglas, en människoskalle med benknotor samt denna inskrift: *Tänk / på / dösspåst / å / på / sista / domsbasun / då / han / höres*. Bland de många flåblad, som Nordiska museet eger från Öfverkaliks socken, vill jag särskildt framhålla ett af pyramidalisk form, hvilket omkring år 1820 är förfärdigadt i

Tansjärv samt rikligt förgylt och försedt med sidor af glas. Detta arbete, som är en fästmansgäfvä och ursprungligen var i toppen prydt med en förgylt tupp, utgör eget nog en trogen förminskning af tvänne pelare i koret till Tornio stads gamla svenskkyrka.¹ I Finland har rockbladet en kupig form, efter hvad jag sett på museer i Helsingfors och Åbo.

Rullstickor. Äfven detta redskap användes under kvinnornas forna hemslöjd vid spinnrocken, men har nu kommit ur bruk. Rullstickorna målades gröna, bruna o. s. v.

Nyststickor och *nysstrullar* äro också aflagda spinntillbehör.

Väfskedar eller s. k. *grindar* äro afsedda för förfärdigandet af ylleband till lappskorna och pjäxstöflarna samt äro snickrade af björk. I motsats till den lapska, utdraget rektangulära typen af renhorn, är kaliksbons väfgrind mera kvadratisk. Handtaget är ofta genombrutet med cirklar, kors, stjärnor eller bomärkesbokstäfver.²

Väfställningar till förfärdigande af bomullsband, skoband m. m. förekommo fordom af skilda slag. Nu, sedan fabriksgjordt tyg och allt annat för klädedräkten behöfligt säljes så oerhördt billigt mot förr, har också *spinnrocken* börjat blifva sällan använd. Ganska mycket arbete lades emellertid förut ned på att pryda den samma med konstfärdiga utskärningar och brokig målning. *Väfstolen* hör man däremot ännu slamra och dunka ute i bygden — men dess tid är må hända tyvärr snart ute! Alldeles säkert är, att både mans- och kvinnoslöjden här gått till baka med stora fjät på de sista femtio åren, men man har å andra sidan all anledning att hoppas, det den nu i stället måtte gå framåt och lifskraftigt utvecklas, när den blir ett undervisningsämne också i Norrbottens folkskolor. Ypperliga anlag för slöjd har folket — det synes nogsammt på kördonen och forsbåtarna, i Nederkaliks kusttrakter kallade *älfgäddor* — och de långa vinteraftnarna bjuda en riklig tid för verksam id i stället för till slö hvila.

¹ Ett utmärkt vackert utsiradt flåblad från annat landskap synes i *Guide au musée du Nord à Stockholm*. Stockholm 1889. S. 51. Bild 83.

² I föregående not anförda Nordiska museets publikation har å sid. 14 (bild 21) en troligen gammaldags väfsked från Helsingland afbildad, hvilket till jämförelse påpekas.

Pyndarebesman, stora, med blyinstöpning i ändklumpen, äro nu föråldrade, men ses likväl någon gång och användas undantagsvis, när man väger upp hö. Häfstången är försedd med mässingsnaglar, hvilka på finska kallas *naulat*, hvarför också afståndet mellan tvänne dylika mässingsnaglar, d. v. s. ett skålpund, kommit att benämnas *naula*. Besmanet heter på finska *pundari-naula* (utt. pöntari-náola). *Alnstickorna* eller alnmåtten utskuros förr så vackert man kunde begära.

Mangelbrädena blefvo fordom pryddigt snidade och utsirade, försågos stundom med ett kort tänkespråk samt städse med de växlande egarinnornas namn eller bomärken. Nu äro de mycket enkla och bära blott begynnelsebokstäfverna till egarinnans namn.

En sak har under vårt letande i dagligstugans gömmor och vrår undgått vår uppmärksamhet ända tills nu, nämligen den *björk-svamp*, eller här så kallade *tjuka*, hvilken är uppspikad på väggen invid fönstret och där tjänar till dyna åt knapp- och synålar. Redan Linné har emellertid från annat håll inom Norrland omnämnt denna, då han säger: »på väggarne satt *Agaricus pedis eqvini* facie till nåldyna.»¹ Och utanför förstubron kunna vi om sommaren se en gul- eller rödmålad *träpotta* eller *kackstol*, hvilken användes af det yngsta Kaliks.

Vi vilja nu följa kaliksbonden ut i skog och mark för att möjligen iakttaga några karaktärsdrag vid hans åtgöranden därstädes. Af *jakt* är han särdeles road och håller ihärdigt på därmed, synnerligast om han ej behöfver egna så mycken tid åt jordbruket. Gamle inhysingar och bondsöner taga litet emellanåt från dagligstugans stocklag ned den med snapphanelås försedda *lodbössan* samt vandra så med en raggig spetshund, som genom sitt skall markerar villebrådet, i väg inåt skogsdjupet, hvarifrån de återkomma, ofta med rikligt byte. Det är emellertid hufvudsakligast ekorrar och järpar, som skjutas, det mesta vilda bemäktigar man sig nämligen i de s. k. *flakarna*, hvilka utgöras af sammanvidjade, på skogsstigarna uppgillrade stockar. I dessa flakar dödas årligen på senhösten ett be-

¹ C. VON LINNÉ: *Iter lapponicum* (Åhrlings upplaga). S. 33.

tydande antal tjädrar och ripor (orren är jämförelsevis sparsamt förekommande). Under vintern fångas riporna i snaror. Hararna skjutas på säte vid spårnö eller tagas med snara i gärdesgårdarna. För långt till baka sedan voro *armborst* allmänt i bruk inom socknen, men numera är det nästan omöjligt att kunna få reda på ett enda dylikt vapen. Stocken var äfven i Öfverkaliks inlagd med rikt utsirade renhornsskifvor.

Fisket i älfvar och träsk är flerstädes rätt lönande. Vid Jokk och nedom Lina Linkka, de tvänne storartade vattenfallen, torde det vara som mest gifvande. För laxfångsten användas s. k. *pator*. Harr och laxöring tagas på drag eller flugkrok. I träsken drages not eller sättes nät, hvilket ofta gifver vida mer än blott lön för mödan. När på senhösten mörten söker sig väg från bäckarna ned till det stora träsket (insjön), brukar man medels flätade stegar stämma i vattnet, så att fisken tvingas att gå in i *lanorna* (jfr det finska subst. *lana*), en strutformig stor fiskbragd, påminnande om sydligare traktens *mjärdar*.

Till *körslor* brukas numera endast hästar och renar. Att — såsom här och annanstädes sker — använda renen vid timmerdrifning är emellertid ett skändligt djurplågeri.

Fordom nytjades rikt utsirade och blomstermålade *bogträn* (*lokor*) till både hästar och oxar. Somliga af dessa lokträn voro öfverst utskurna till hästhufvud o. s. v. Oxlokorna voro naturligtvis bredare och längre än de, som voro afsedda för hästar. Samtidigt förekommo mycket stora *selbågar*, hvilka voro prydda med krönta hufvud af lejon, gripar, drakar och andra märkvärdiga djur samt målade enligt traktens smak. Den forna hästklädningen för vinterkörslor har nu redan längesedan efterträds af de s. k. *rankdonen*, hvilka allmänt brukas också i svenska finnbygden och i Finland — liksom i Ryssland — användas också om sommaren. Den till dylikt seltyg hörande stora bågen, *rankbågen*, i Finland kallad *loka*, är nu det enda föremål, hvarpå socknemännen någon gång pröfva sin karakteristiska målningskonst. Strax den infördes, pryddes den emellertid på antydt sätt vida mer än nu. *Kvinnosadel* användes i början på århundradet, men har åtminstone sedan 1840-talet ej varit i bruk.

Betsel af renhorn förekommo fordom rätt allmänt både inom Öfverkaliks socken och de angränsande finnsocknarna. I Nordiska museets på Skansen å Djurgården uppförda morastuga finnes ett dylikt hornbetsel (troligen älghorn) från Mora socken i Dalarna, hvilket fullständigt liknar dem jag sett och insamlat här omkring polcirkeln.

Vallareburar förekomma undantagsvis i nybyggena. Numera håller man nämligen inga getter, och korna komma vanligen själfmant hem om aftnarna, när det lider till mjölkdays. *Bockhorn* anträffas understundom. Särskildt i skogsbyar inom Nederkaliks användas de ännu någon gång på grund af sin klara genomträngande ton, som lika ofelbart drifver folket att öfvergifva arbetet och vandra hem till måltiderna, som den förmår locka hem kreaturen från vildmarksskogen. På sommaren förvaras kreaturen nattetid uti svala »sommarladugårdar» vid hemmanens utkanter; några egentliga fåbodvallar finnas ej här, men väl flerstädes i finnsocknarna.

Räfsan har smalt, långt och lätt skaft. Själfva pinnramen är härstädes bågböjd, försedd med »pålägg» vid ändarna. Pinnarna äro längst i midten för att lättare kunna halka öfver tufvorna. Kvinnorna bruka mindre räfsor än karlarne. *Liarnas* skaft, eller det s. k. ärfvet, utsiras ofta samt förses med mycket prydliga handtag. Nedtill äro skaften på eget sätt tillyxade och utskurna. Haken på liebladet fästes vid ärfvet genom att linda kring rotting — fordom användes blott vidjor till detta ändamål.

Snöskor, på öfverkaliksmålet *snitrampa*, snötrampar, förfärdigas af vidjor, sammanflätade inom en gröfre elliptisk stomme. Om vintern fastbindas de vid renskinsskorna och brukas efter stora snöfall, då man i blidväder trampar upp stig i skogen för att sedermera, då det frusit på, kunna därstädes köra fram timmer efter renar. På sina håll bindas de vid dragarnas fötter för samma ändamål eller att åstadkomma väg genom snömassorna. I Pajala och annanstädes användas dylika vidjeskor, *räpäkit*¹, vid höslätter på sankna myrar. Norrmännen kalla dem *truger*², i Dalarna och Jämtland heta de

¹ Af *räpilä*, simfot.

² Jfr F. NANSEN: *Paa ski over Grönland*. Kristiania 1890. S. 42.

tryger. I Nederkaliks brukas som ett slags vattenskidor under slätter de s. k. *rotandrar*, som utgöras af en trampbräda med långa störrar för att hindra foten att sjunka ner.

För att under vandring fortskaffa sina saker använder öfverkaliksbonden antingen en s. k. *kont* (finska *kontti*), härstädes flätad af tunna granspån och buren med remmar öfver axlarna, eller också en särskild bärställning af trä, s. k. *mes* (öfverkaliksmålets *mejs*, norrmännens *bagmeise*, jokkmokkboarnes *stut*), å hvilken packningen fastsnöres. Sedan alt är i ordning till afmarsch, lyftes mesen upp, en »tröja» (rock) lägges hopvikt mellan ryggen och bördan, hvarpå bärremmarna tillknytas öfver bröstet. Härigenom blir en tyngre belastning rätt besvärlig i backig mark eller på myrar med hala, i gungfly nedsjunkna spänger. Den till konten understundom använda bärgrepen, vanligen kallad *bärträ* eller *bölträ*, pryddes förr med rika utskärningar. Sockenbefolkningen är vida underlägsen den finska i att härda ut på längre marscher och med tung packning. Man räknar också i Öfverkaliks en mil mycket kortare än i finnbygden. Skulle de medförda skinnremmarna, i hvilka bördan bäres, af någon anledning visa sig olämpliga, är skogsbon snar och redo att af näfver och vidjor fläta prydliga och synnerligen praktiska bärdon. Om kaliksbondens *mejs* erinrar mycket en något större dylik, den s. k. *höbuen*, *höbågen*, hvarpå man i Kyrkhults socken i Bleking fastremmar hö för att kunna fortskaffa detta i stenbackarna.

Från denna nu i korthet beskrifna Öfverkaliks socken eger Nordiska museet en ej obetydlig samling, hvilken det lyckats jägmästaren H. Nordlund och undertecknad att under några sommarfärder därstädes hopföra.

HUGO SAMZELIUS.

